

NLP ilə tərbiyə prinsiplərinin əlaqəsinin psixoloji əsasları**Elmir Arif oğlu İsgəndərov***Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant***E-mail:** isgenderlielmir@gmail.com**Rəyçilər:** psixol.e.d., E.B. Bəylərov,
psixol.ü.f. dok. A.A. Hümbətova**Açar sözlər:** NLP, tərbiyə, prinsiplər, davranışlar, ünsiyyət**Ключевые слова:** НЛП, воспитание, принципы, поведение, общение**Key words:** NLP, parenting, principles, behaviors, communication

Tərbiyənin məzmunu, məqsədi, vəzifələri, prinsipləri, qanunauyğunluqları bəzi nüanslarına görə dəyişsə də, əsas etibarilə bütün dövrlər üçün oxşar əlamətləri daşımışdır. Ancaq eyni sözləri tərbiyənin üsul, forma və metodları ilə bağlı demək olmaz. Dövr dəyişdikcə, cəmiyyətdə müəyyən islahatlar getdikcə, xüsusilə informasiya texnologiyaları sürətlə inkişaf etdikcə tərbiyədə də metodları dəyişdirmək, yeni üsul və vasitələri tətbiq etmək zərurəti yaranır.

Müasir dövrdə öyrənmə əsaslı bu metodologiyalardan biri Neyro Linqvistik Proqramlaşdırma (qısa şəkildə NLP). NLP-nin bir neçə əsas prinsipi mövcuddur. Bu məqalədə NLP-nin bəzi prinsipləri ilə tərbiyə prinsipləri qarşılıqlı əlaqə zəminində araşdırılmışdır. Bu əlaqələr tərbiyəçi mövqeyində olan hər bir kəsə elmi, pedaqoji, psixoloji və metodik cəhətdən istiqamət verməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tərbiyə psixologiyası müxtəlif yaş dövrlərində şəxsiyyətin formalaşmasının məqsədyönlü-lüyünü və şəxsiyyətin inkişafına sosial amillərin təsir dərəcəsini öyrənir (1, s. 9). Neyro Linqvistik Proqramlaşdırma prinsiplərinin müvafiq üsul və vasitələrlə tərbiyə işinə tətbiqi uğurlu nəticələr verə bilər. Bu məqsədə xidmət edən əsas NLP prinsiplərindən bəzilərini nəzərdən keçirək:

“Xəritə” “ərəzi” deyil. Hər insan dünyanı bilavasitə yox, öz baxış bucağı, başqa sözlə, öz “xəritəsi” ilə qavrayır. Hər bir kəsin bütün hadisələrə öz baxış bucağından yanaşdığını ifadə etmək məqsədilə ümumi semantikanın qurucularından biri A.Korzibski bu müfəssəl tərif vermişdir: “Xəritə ərəzi deyil”.

Hər insanın dünya modeli (“xəritəsi”) onun subyektiv gerçəkliyidir. Bu gerçəklik tam obyektiv olmayıb, hər bir insanın subyektiv imkanlarından asılı olaraq formalaşır. “Xəritə” – uşaqlıqdan etibarən inanc sistemi və dəyərlər, təhsil, şəxsi təcrübələr, çevrənin təsirləri, fərdi psixoloji xüsusiyyətlər, dünyagörüşü, vərdişlər və s. nəticəsində formalaşan modeldir. Bu da öz növbəsində insanın həyata, hadisələrə baxış bucağını, münasibətini və nəhayət, reaksiyasını formalaşdırır. Beləliklə, “xəritə” subyektiv təcrübə, yəni hadisəyə verilən məna, ərəzi isə gerçəkliyin özüdür.

Tərbiyəçilər müxtəlif fərdi xüsusiyyətlərə, inkişaf səviyyəsinə malik olan insanlara məqsədyönlü tərbiyəvi təsir göstərirlər. Bu tərbiyəvi təsirlər, hər kəsə onun fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri və inkişaf səviyyələri zəminində baş verir. Ona görə də eyni tərbiyəvi təsir eyni yaşlı uşaqlarda belə müxtəlif şəkildə təzahür edir (2, s. 51).

Tərbiyəçinin tərbiyə olunanların fərdi “xəritələrinə” bələd olması, ən azı bu xəritələrin müxtəlif olduğunu nəzərə alması tərbiyə prosesini daha səmərəli edir. Başqalarının “xəritələrinə” hörmətlə yanaşmaq, bu xəritələrin müxtəlif keyfiyyət xüsusiyyətlərini nəzərə almaq uğurlu ünsiyyət və səmərəli tərbiyə mühitini şərtləndirən əsas amillərdəndir. İnsanların ərəziyə

(hadisənin özü) deyil, “xəritəyə” (subyektiv təcrübə) reaksiya verdiyini bilmək tərbiyə işində mühüm məsələlərdən biridir. Bir çox hallarda obyektiv gerçəkliyi dəyişməkdənsə, gerçəkliyə münasibəti dəyişmək daha səmərəli yoldur (3, s. 4).

NLP-nin bu prinsipinə görə öz xəritəsini genişləndirib zənginləşdirə bilənlər eyni gerçəklik çərçivəsində mövcud seçimlərdən daha çox faydalana və nəticə olaraq davranışlarında daha səmərəli və uğurlu ola bilirlər (4, s. 27).

Müxtəlif “xəritələr” arasında uğurla körpü qura bilmək sağlam ünsiyyəti şərtləndirir ki, bu da tərbiyə işini daha səmərəli edər.

Hər təcrübənin bir strukturu vardır. İnsanlar verdikləri qərarlarda, atdıqları addımlarda, düşüncələrində, davranışlarında, reaksiyalarında bilərək və ya bilməyərək keçmiş təcrübələrinə əsaslanırlar. Bir çox hallarda göstərilən tərbiyəvi təsir müvafiq yaş dövrü ilə uyğunluq təşkil etmir. Eyni zamanda bir çox hallarda insan davranışları avtomatik təzahür səciyyəsi daşıyır və şüuraltı hafizənin təsiri nəticəsində ortaya çıxır. Bununla belə, tərbiyə kortəbii bir proses deyildir. Bu prosesdə davranışların pərdə arxası strukturunu bilmək (NLP-də bu, dərin struktur adlanır) tərbiyə işinin düzgün təşkilinə zəmin yaradır (5). Hər kəsin həyat təcrübəsi eyni şəkildə formalaşmır. Şəxsiyyətin formalaşmasının inkişafına tərbiyəvi təsir etmək üçün bu formalaşmanın təbiətini bilmək vacibdir (6, s. 277).

Təəssüf ki, tərbiyə ilə bağlı mənbələrə nəzər saldıqda davranış amilinin əsas götürüldüyü, bir növ davranış tərbiyəsi yanaşmasının ön plana çıxdığı müşahidə olunur. Davranışa səbəb olan amillərə isə diqqət yetirilmir. Eyni zamanda davranışları müşayiət edən emosional faktorlar da diqqətdən kənar qalır. Halbuki, məsələn, tərbiyənin özəyini təşkil edən çağalığ dövründə (0-1 yaş) əsas aparıcı fəaliyyət hissi-emosional ünsiyyətdir (7, s. 105).

Davranışı şərtləndirən amillərdən birinin duyğu olduğu, onun da öz növbəsində düşüncə vasitəsilə əmələ gəldiyi məlumdur (8, s. 26). Elə isə düşüncə prosesini, duyğuların təsirini nəzərə almadan davranışları korreksiya etməyə çalışmaq düzgün deyil. Davranışlar strukturun dayaz hissəsidir. Ancaq onu formalaşdıran strukturun dərin hissəsi vardır.

Proseslərin dərin strukturu təcrübələrlə formalaşır, möhkəmlənir, bu isə insanın daha sonrakı davranış və reaksiyalarını şərtləndirir. Bu strukturun fərqi vararaq onda müəyyən dəyişikliklər aparmaq mümkündür. Bu da öz növbəsində düşüncələrin mənasını, buna bağlı olaraq duyğuları və nəticə etibarilə, davranışları da dəyişdirməyə imkan verir. Düşüncə stereotipindən azad olmaq, yenilikləri qəbul etmək, hadisəyə fərqli mövqedən yanaşmaq düşüncə strukturunu dəyişməyə zəmin yaradır. Tərbiyə olunanlarda bu xüsusiyyətləri formalaşdırmaq üçün tərbiyəçilər özlərində bu keyfiyyətləri inkişaf etdirməlidirlər.

Bir insan bir qabiliyyətə yiyələnə bilirsə, prinsipə, başqa insanlar da bu qabiliyyətə yiyələnə (öyrənə) bilər.

Bu prinsipin əsasını o ideya təşkil edir ki, hər hansı bir sahədə uğurlu olan insanların inanc, düşüncə, duyğu sistemləri və bu sistemlərə bağlı olan davranışları modellənsə, digər insanlar da eyni nəticəyə nail ola bilirlər.

Bu prinsip tərbiyə prosesində tərbiyə edilənlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq arzu olunan nəticənin hər kəs üçün əlçatan olduğunu deməyə əsas verir. Mənfi düşüncə stereotiplərindən, məhdudlaşdırıcı inanc sxemlərindən, avtomatik düşüncələrdən, qəlibləşmiş strukturlardan azad olan hər kəs həyatda istədiyi hər şeyə nail ola bilər. Burada zəruri olan, insanın öz potensial imkanlarının fərqi olmasa və məsuliyyəti öz üzərinə götürərək fəaliyyətə keçməsidir (9, s. 27).

İnsan, əslində, ehtiyacı olan hər bir şeyi əldə etmək üçün potensial imkanlara malikdir.

İnsanın bütün davranışları, bu davranışlara səbəb olan duyğu və düşüncələri əvvəlcə xəyal aləmində yaşanır. Başqa sözlə, insan xəyalının məzmununu, “gücünü” dəyişdirə bildiyi qədər

fərqli nəticələrə nail ola bilər. Bunu belə də ifadə edə bilərik. İnsan istədiklərinə nail olmaq üçün daxili imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır. Yəni insan, əslində, haqqında inanıb xəyal qurduğu hər bir şeyi əldə etmək imkanına malikdir.

Şərq fəlsəfi fikrinin əsas mənbələrindən hesab edilən “Kəlilə və Dimnə” əsərində bu, aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur:

“Ali dərəcəyə çatmaq üçün mərd və iradəli adamların köməyə ehtiyacı yoxdur...”

Hünər sahibi bilsə öz qüdrətin,
Göyə qaldırar hər işin hörmətin” (10, s. 81).

NLP-də insanın uğur qazanmaq üçün bu uğuru əvvəlcə xəyalında canlandırması, daha sonra bunu gerçəkləşdirmək üçün fəaliyyətə keçməsi tövsiyə olunur. Neyro-elm tədqiqatlarına əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, insan beyni gerçəklikdə və xəyalda yaşananları fərqləndirmir (11, s. 66). Bu amil canlı və davamlı xəyalı qurulan hər bir şeyin həyatda gerçəkləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə vermiş olur. Buna ən bariz misallardan biri kimi oyun fəaliyyətini göstərmək olar. “Uşaq oyununda böyüklərin əməyini yaradır, beləliklə də sanki onun iştirakçısı olur. Uşaq sevimli qəhrəmanını təsvir edərkən əvvəlcə onun xarici cəhətlərini, sonra isə əxlaqi keyfiyyətlərini təqlid edir. O, özünü sevimli obrazla birləşdirir, onun hissləri ilə yaşayır, xeyrixah hisslərin, səylərin onun şüurunda tez-tez təkrar edilməsi isə ona gətirib çıxarır ki, bu hisslər uşağın özündə inkişaf edir. Ona görə də oyunun məzmunu, ifa edilən rol şəxsiyyətin formalaşmasına böyük təsir göstərir” (12, s. 173-174).

Tərbiyə prosesinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun dəyişkən, qeyri-müəyyən, subyektiv amillərin təsirindən, tərbiyə olunanların fərdi fərqlərindən, onların sosial təcrübəsindən, tərbiyəyə münasibətindən asılı bir proses olmasıdır (13, s. 265). Bu baxımdan milli və ümumbəşəri dəyərlər istisna olmaqla, tərbiyə prosesində hər bir fərdin imkan və resurslarına uyğun spesifik məqsədlər müəyyənləşdirilə bilər. Tərbiyəçilər tərbiyə olunanların uğurlu bir şəxsiyyət kimi formalaşmaq üçün zəruri olan potensial imkanlara malik olduqlarına inanmalı və bu inamı onlara da mütəmadi olaraq təlqin etməlidirlər.

Ünsiyyətin səmərəsi fikrin qarşı tərəfə doğru çatdırıldığı qədərdir. Ünsiyyətin keyfiyyəti isə qarşı tərəfin reaksiyası ilə şərtlənir.

Məlumdur ki, şəxsiyyətlərarası münasibətlər ünsiyyət prosesində təzahür edir. Şübhəsiz ki, tərbiyə prosesinin də əsas təsir vasitəsi ünsiyyətdir. “Ünsiyyət, insanların öz münasibətlərini aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə öz səylərini əlaqələndirməyə və birləşdirməyə yönəldilmiş qarşılıqlı təsiri kimi başa düşülür” (14, s. 116).

NLP ünsiyyətin uğurunu başlanğıc hissəsində yox, nəticədə axtarır (15, s. 31). NLP-yə görə, hər hansı bir ünsiyyətin uğurlu olub-olmadığını onun nəticəsi müəyyənləşdirir.

Ünsiyyətdə məqsəd qədər üslub keyfiyyətləri də ciddi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, uşağı azarlayan, təhqir edən, qorxudan bir tərbiyəçinin məqsədi öyrətmək olsa da, bu ünsiyyət formasını düzgün hesab etmək olmaz. Çünki bu zaman nəticəyə qismən nail olunmuş olur. Ancaq bu təsir müvəqqəti xarakter daşıyır. Belə hallarda tərbiyə olunan nəyi etməməli olduğunu bilsə də, bunu niyə etməməli olduğunu bilmir. Bununla da, uşaq hərəkətin nəticəsini qavramır və bunu bir daha təkrar etməmə şüuruna yiyələnmiş olur. Tərbiyə prosesi hədə-qorxuya yox, hörmət və nüfuza əsaslanmalıdır.

Pedaqoqlar tərbiyədə sözlə əməli işin vəhdətini onun əsas prinsiplərindən biri kimi müəyyənləşdirmişlər. Tərbiyə edən tərəflər arasında sözlə işin, əməlin vəhdət tapması, vahid məxrəcədə birləşməsi olduqca mühüm amildir (16, s. 174). Tərbiyəçi, yəni tərbiyə olunanı bilavasitə təsir göstərən şəxs əvvəla özü təlqin etdiyi dəyərlərin daşıyıcısı olmalıdır. Sözlərlə dav-

ranışların ahəngdar olmadığı, başqa sözlə, tərbiyəçinin etibarlılıq dərəcəsinin aşağı səviyyədə olduğu hallarda tərbiyə olunanlar onlara aşılmaq istənən dəyərləri mənimsəməkdə həm çətinlik çəkir, həm də buna müqavimət göstərirlər.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, NLP-nin əsas prinsipləri ilə tərbiyənin ənənəvi prinsiplərinin əlaqəsi fonunda tərbiyə işini daha səmərəli təşkil etmək mümkündür. Valideynlər, müəllimlər, pedaqoqlar, tərbiyə işi ilə məşğul olan bütün şəxslərlə bu sahədə maarifləndirmə işi aparılırsa, onlar bu prinsipləri birlikdə və düzgün şəkildə tətbiq etdikləri zaman tərbiyə prosesinin daha uğurlu bir şəkildə həyata keçirilməsinə nail olacaqlar.

Mövzunun aktuallığı. Tərbiyə prosesində ənənəvi yanaşmalar getdikcə öz təsirini itirir. Artıq yeni metodikalara sınaqdan keçirmək xərurəti danılmaz fakt kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan NLP metodikası səmərəli və təsirli üsullardan biri kimi qarşımıza çıxır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə NLP prinsiplərinin tərbiyə prosesinə tətbiq olunmasının səmərəliliyi artırma biləcəyi elmi yenilik kimi əsaslandırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatdan əldə olunmuş nəticələrdən təlim-tərbiyə ilə bağlı işlərin həyata keçirilməsində, cəmiyyət, sosial mühit, ailədə qarşılıqlı münasibətlərin düzgün istiqamətlənməsində valideynlər, müəllimlər, məktəb psixoloqları və tərbiyə işi ilə məşğul olan digər şəxslər tərəfindən geniş istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev B., Əliyeva K., Cabbarov R. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 2011, 256 s.
2. Əliyeva Z. Pedaqogika. Bakı: 2004. 92 s.
3. E.Yılmaz, Öğrenciler ve öğretmenler için NLP. İstanbul, 2004, 122 s.
4. R. Dilts: "Dil illüzyonları" ("Sleight of Mouth". 1999). İstanbul, 2019, 312 s.
5. <https://instituteofclinicalhypnosis.com/nlp/difference-between-deep-and-surface-structure-nlp/>
6. Həsənov A., Ağayev Ə. Pedaqogika. Bakı, 2007, 496 s.
7. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2008, 386 s.
8. Prof. M.H.Türkçapar, "Fark et, düşün, hisset, yaşa — Kendi-kendine psikoterapi rehberi". İstanbul, 2019, 296 s.
9. Acar E. "İnsan kaynakları yönetiminde NLP", İstanbul: 2006, 272 s.
10. "Kəlilə və Dimnə". Bakı, Öndər nəşriyyat, 2004, 304 s.
11. M.Tat. Zihin Dili Programlamasının (NLP) kişisel gelişim ve kişilerarası iletişim üzerindeki etkileri. Doktora tezi, İzmir, 2007, 362 s.
12. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1964, 248 s.
13. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika. İkinci cild. Bakı, 2012, 548 s.
14. "Psixologiya". Prof. S.İ.Seyidov və prof. M.Ə.Həmzəyevin elmi redaktorluğu ilə. Bakı, 2007. 704 səh.
15. K.Yurdakul, "NLP eğitiminin kendini gerçekleştirmek üzerindeki etkisi", Yüksek lisans tezi, İstanbul, 2003, 116 s.
16. Bədəlova Ə. Təlim-tərbiyə, Bakı: ADPU-nun nəşri, 2015, 296 s.

E.A. İsgəndərov

Principles of education with NLP psychological basis of relationship

Summary

Although the content, purpose, tasks, principles, laws of education have changed due to some nuances, they have basically had similar characteristics for all periods. However, the same cannot be said about the methods, forms and methods of education. As times change, certain reforms in society

take place, especially as information technologies develop rapidly, there is a need to change methods and apply new methods and tools in education.

One of these learning-based methodologies in modern times is Neuro Linguistic Programming (NLP for short). There are several basic principles of NLP. In this article, some principles of NLP and the principles of education are examined on the basis of interaction. These relationships are of great importance in providing scientific, pedagogical, psychological and methodological guidance to everyone in the position of an educator.

Е.А. Искендеров

Принципы обучения НЛП психологическая основа отношений

Резюме

Хотя содержание, цель, задачи, принципы, законы образования менялись в силу некоторых нюансов, в основном они имели сходные характеристики для всех периодов. Однако этого нельзя сказать о методах, формах и методах воспитания. Поскольку времена меняются, происходят определенные реформы в обществе, тем более, что информационные технологии стремительно развиваются, возникает необходимость изменения методов и применения новых методов и инструментов в образовании.

Одной из таких методологий, основанных на обучении, в наше время является ней-ролингвистическое программирование (сокращенно НЛП). Существует несколько основных принципов НЛП. В этой статье рассматриваются некоторые принципы НЛП и принципы обучения на основе взаимодействия. Эти отношения имеют большое значение в обеспечении научной, педагогической, психолого-методической ориентации каждого в должности воспитателя.

Redaksiyaya daxil olub: 31.05.2023